

שמחה שטאטפלד

פארטיזאן יהודי ביער חאנאצ'וב

כותב הרשימות שמחה שטאטפלד התגורר בעיירה טארנוגורד, פלך לובלין (פולין). עם סרוץ המלחמה ב־1939 וכיבוש העיירה על־ידי הגרמנים נדר עם משפחתו לאיזור הכיבוש הרוסי והשתקע בכפר אונטרוואלדן (מושבה גרמנית לשעבר) בדרך בין לבוב וזלוצ'וב (במרחק 35 ק"מ מכל אחת מהן). בכפר זה חי עם משפחתו — אשתו, שני בנים ובת קטנה — עד כיבוש בידי הגרמנים במלחמת גרמניה-רוסיה ב־1941. עם חיסול הגיטאות ומחנות־העבודה הצליח להימלט, עם בנו הצעיר בלבד, ליער שליד הכפר המולדו חאנאצ'וב, ושם חי במשך שנה עם פארטיזאנים יהודים עד לסוף המלחמה. אחר המלחמה עלה ארצה מפתח־הפליטים בגרמניה, לאחר קום המדינה. מאז עליוות מתגורר בפרדס־חנה, בנו עלה ארצה בעליה ב־קבוצה של השומר־הצעיר, הוא חבר קיבוץ מענית. את הרשימות כתב שטאטפלד בשנים 1946—1947, עת התגורר במחנה־הפליטים באדרייכנהאל בגרמניה.

ואלה קורות היום המר והנמהר.

השעה שש בבוקר. למרבה הפלא, בפעם הראשונה אחרי ארבעה חודשים מגיע למחנה ראש־המחנה בעצמו, הגרמני קמקי, מילא — ראש־מחנה הריחו זכאי, לפחות פעם אחת ב־3—4 חודשים, לבקר את היהודים שלו, לומר להם בוקר טוב, ושמא בשורה טובה בפיו ליהודים שלו... מה הפליאה?

ואומנם כן הדבר. הגרמני עם מלוויו ומשרתיו, עם שוטרים אוקראינים ועוד אחרים, אספו את יהודי המחנה והודיעו, שלא קורה כלום, ורק צריך להעביר את האנשים לעבודה במחנה יאקטורוב. אומרים ועושים. המכוניות הגיעו ובאדיבות משטרתית דהפו כמעט את כל האנשים לתוך המכוניות ונסעו ליאקטורוב. גם אני ושני בני נמצאנו באחת מן המכוניות האלה, אך בראותי את האנדרלמוסיה השוררת כאן, ומשום־מה ליהודים בעלי זכויות־יתר מניח הגרמני להישאר במחנה, ומנכבדי המחנה רואים כאן רק מעטים, לקחהי את הגער שלי הצעיר־יותר, שמו דב, הורדתי אותו מן המכונית והוריתי לו: „לצריך, שם! היעלם מן המקום!". הוא שמע לי, ומבלי לומר שלום לי ולאחיו הלך ונשאר במחנה קורוביצ'ה, ואני עם הגער חשני, עם עוד מאתיים יהודים נסענו ליאקטורוב.

כשתגענו ליאקטורוב ראינו גדר בנויה ותויל דוקרני מעל לגדר עם שער־ברזל

גבוה. מסביב לגדר הרבה שוטרים אוקראינים וגרמנים. השער נפתח. בפנים נתגלה מגרש גדול ויושבים בו יהודים בגילים שונים. וכבר אנחנו בתוכם. מהיכן באים יהודים? — מקורוביצה; מהיכן? — מלוצק; מהיכן? — מפלוחאו. שער הברזל נפתח ונסגר, נפתח ונסגר. המכוניות מביאות יהודים מכל מקום. יהודים מזלוצ'ב, יהודים מקאמיניק-סטרימלובי. יהודים ממחנות שונים אחרים.

את האנשים מזרידים במהירות, כי המכוניות צריכות לבצע סיבובים נוספים. העבודה נעשית מהר ולפי סדר. אלה שאינם יכולים ללכת ברגליהם מוקדים מן המכוניות ונושאים אותם הצידה, אל מאחורי איוו סככה. הגרמני הזקן נקבה עם ה„גאנן“ שלו עומד ותוקע כדור בראש, וחסל. וכבר עומדים קברנים יהודים וגוררים משם את הברימין הצידה; ועד שהם חוזרים יש כבר שני, וכן הלאה. השוטרים האוקראינים אמרו לחולים: „אתם חלשים לבית-חולים“. והמכוניות ממשיכות בשלהן, הן מביאות יהודים ודוהרות שוב. כולם ישובים במגרש הגדול. אנשים אחדים יוצאים מדעתם מיאוש, אחדים בולעים רעל... לאחדים יש יי"ש והם משתכרים. מפעם לפעם יורים במישהו בתוך ההמון. אך הדבר אינו נראה לעין. ישנם אלפים איש. יש גברים, יש נשים. גם אשתי כאן. תמונה רבגונית: יהודים בישיבה ובשיכבה, וסביב-סביב עומדים עם מכוניות-היריה אנשים, גרמנים ואוקראינים. על הגדר ובתלונות הבניינים שמסביב גרמנים עם מכוניות-יריה מכוננות אלינו. העצבנות היתה רבה. היו אנשים המרימו, והם עודדו למרידה, להתקוממות. אני זוכר אחד, אדם קשיש, הוא היה מבובריק, הוא קרא, כמוכן לא בקול רם מדי: „יהודים, בואו גורוק עצמנו עליהם! יהודים, זהו הרגע האחרון שלנו, בואו נציל עצמנו!“.

כן, רבים היו רוצים להיענות לקריאתו, התרוטמו ממקומותיהם כדי לזרוק עצמם על שופריהם, אך היה חסר הראשון שיקום ויקפוץ אל הגרמני הסמוך לו, ואז זה כבר היה הולך. לצערנו זה לא קרה. אך במקום זה החל ה„טקס“ הרשמי.

בשעה 11 התחילו לקחת מכאן אנשים בקבוצות של 50. במחנה נצטוו להתפשט עד לכותונת ומכנסיים, ותוך כדי כך היכנסו סכות-רצח באלות גומי והריצו אותם אל המכוניות והצבילום מן המחנה החוצה. עברו 20 עד 25 דקות, המכונית כבר חזרה ריקה. ושוכ אותו הדבר, שוב 50 „חתיכות“; זהו המונח בו השתמשו כאן. בעד הדיבור הפעוט ביותר היה סובוטא, ראש המחנה הגרמני של קרושנקו, מכניס מיד צרור כדורים. ויהודי אחד, איני יודע מה היה הטאן, הפילוהו הגרמני נבקה ועוד אחד, ובמכות אחדות במוטות ברזל קטעו את ראשו מגופו. באופן זה התקדמה ה„עבודה“ מהר מאוד וביעילות. אני רואה בעיני איך ערימת הבגדים והנעליים הולכת וגדלה על המגרש, וציבור האנשים מתמעט. ההרים של ליפיוויץ, זה שם המקום, בולעים את כולם. שומעים רק את מסחי המקלעים בהרים.

והנה הגיע התור שלי ושל ילדי. אליבא דאמת, תורנו כבר הגיע מומן, אך כל פעם כשהריצו 50 איש למכונית, ביקש נערי מסגי: „אבאלה, אבאלה, בוא גוזח אחורה, גוזח אחורה, יותר מאחור, יותר מאחור!“. לבסוף הגיע גם ה„יותר מאחור“. גם אנחנו כבר צועדים בתוך חבורת חמישים, חוטפים כמה סכות מאלות-גומי, וכבר רוכצים בכותונת ומכנסיים במכונית, מוקפים באנדיטים אוקראינים, והמכונית כבר דוהרת למרחק של 2 ק"מ בערך. נערי שואל אותי בדמעות: „אבא, אנחנו כבר לא

נחיה יותר? למה זה מגיע לנו? ואז נעצרת המכונית ואנחנו יורדים. מקבלת אותנו כנופיה אחרת של אנשים. ומריצים אותנו קדימה לשדה. הולכים אנו, כל 50 האנשים, והבת קרה משהו בלתי צפוי. נשמעת יריה מאחור ומיד אחר היריה צעקה בקולות הרמים ביותר: „הורא, הורא, הורא“ וכל האנשים מתפזרים. כבר לא רואים אפילו שני אנשים ביחד. כולם נבלע בשדות התבואה. ניתן עלינו מטר יריות איום. אני רץ קדימה במהירות פראית. לפני אינני רואה אף אחד מן החמישים. להתבונן אחורה אינני מעז. הכדורים נופלים מסביבי. לבסוף אני נשכב בתוך הקמה, וזוחל קדימה על ארבע. פתאום אני שומע מרחוק מאחורי קול מתייפח: „ארא-או...“. הכרת, לפי הקול, שבני נוא הצדעק. בשכיבה פניתי מיד אחורה והתחלתי להתקרב למקום שטמנו בא הקול. אני מגיע למקום ורואה את בני שוכב על גבו ומחאנח בקול רם: „ארא-או...“. אני קוטע את גניחותיו וקורא לו בקול חנוק: „שיעילת, שיעילת...“. עיניו היו עצומות והוא אומר לי: „אבאלת, אבאלת, אתה פה?“. לתשובתי: „כן?“, הוא שואל אותי: „אבאלת, הרגליים יש לך?“, לתשובתי: „כן?“, הוא אומר לי: „אבאלת, לך מפה כי יירד בך, ואותי שיקחו, יותר קרוב שיידו בך“.

בזה נסתיימה שיחתנו. רק נשקתי לילדי כמה נשיקות, ויותר לא יכולתי לעזור לו כלום. ילדי היה ירד קשה בצד הימני של גופו. גופו שסרע ומוכתם ברם. השארתי אותו וזוהי מטריס אחדים ממנו. זמן רב למדי שמעתי את יסורי הנסיסה שלו, עד שלבסוף נשתתק. ואני שבור ומיואש איני יכול יותר לשכב במקום, ואני מוזז עצמי הלאה בתוך הקמה, עד שנתקלתי בידעדי חי מן הקבוצה שלי. מאותו רגע נדדנו שנינו יחד בתוך התבואה, כמובן בזחילה על ארבע. רצינו להתרחק מן המקום המסוכן וזנה נתברר שאנחנו דווקא מתקרבים אל הבורות, ושם גרמנים ואוקראינים עומדים ויורים בקבוצות האנשים המובאות מחדש. בקושי הצלחנו, לפני שהבחינו בנו, לפנות משם ולהסתיר עצמנו עמוק יותר בתוך התבואה.

שוכבים אנו בתוך התבואה כל היום, אנחנו שומעים שמריצים כל פעם קבוצת אנשים אל הבורות ונשמע זרי צפוף רטוב דממה, עד שמגיעה קבוצה שניה. כך הלכה ה„עבודה“ יום תמים, עד שלבסוף השתרר שקט מוחלט. ואנחנו ממשיכים כך לשכב. פחדים אנו לזוז מהמקום, שמא שוטרים כאן מסביב. התחיל לרדת גשם, חושך, ואנחנו שוכבים ערומים למחצה, סחוטים, מיואשים, בתוך התבואה. מה עושים עכשיו? לאן הולכים עכשיו? בסוף הגעתי לידי החלטה ללכת אל הכפר שלי אוגטרוואלדן, שם התבאתי אצל איכרה קצת מן הדברים שלי, בתוספת שני מעילים של אשתי. התוכנית שלי היתה ללכת אל האיכרה, אולי תחזיר לי את המעילים; אחד יהיה בשבילי ואחד בשביל חברי-לצרה. אחרי-כך נחשוב שוב על תוכנית כלשהי; הרי אנו חיים. ואולי האיכרה תיתן פרנסה לחם להחיות את הנשמה...

ובכן, הולכים אנו בלילה הגשום עלי-פני השדות. הדרך חשוכה, חלקלקה. אנחנו נופלים. אחד מקים את השני וממשיכים ללכת עד שאנו מגיעים אל הכפר. אולם לפני שאנו באים לחצר האיכרה מוצא אותנו מישמר הכפר — שני איכרים בריארי בשר עם מגלות בידיהם, שצריים אותנו ומצווים ללכת איתם. אני מיד, מן הרגע הראשון, לא נכנעתי להם. זמן-מה אנחנו מתנגדים להם. הם אומרים ללכת ימינה אני הולך שמאלה, כשהפקודה שלהם היא שמאלה אני הולך ימינה, והיהודי אחרי

בכל. אך כשראיתי שההתפתחות הזאת אין לה קץ, אני מסתכן בנסיון של הימור, ובוזא אנתנו חושפים את עצמנו לחלוטין שאנחנו יהודים. אני מתחיל לצעוק לתוך הלילה האפל בקול רם, ודווקא בלשון יידיש. אני מוסיף עזרה. את מי אני מוסיף? אני צועק: „שלמה, משה, יוסל, ברל, שמרל...". אני קורא לעזרה את היהודים, את המתים, את אלה שבמשך כל היום ירו בהם, לא הרחק מכאן בהרים. אני צועק אל תוך הלילה האפל: בואו מהר, הצילו! הביטו וראו, באנדיטים החגפלו עלינו!" אך שמעו שני האיכרים שאני קורא כל־כך הרבה אנשים לעזרה, ושעוד מעט יתאספו לכאן, וזרי יהיו הם המפסידים; ובמהירות בעוד־מיעד הסתלקו מן המקום. הם הלכו בכיוון אחד ואנחנו בכיוון שני. כך השתחררנו מן האיכרים.

אז הגנו מתחילים שוב לבוסס בביצות העמוקות ושלוליות המים, וסוף־סוף אנו מגיעים לחצר של האיכרה. עד כמה שיכולתי להתמצא, השעה נראתה לי להיות אחת בלילה. לא היה זה מן ההגיון לתקיש עתה בדלת של האיכרה, וממילא לא היתה פותחת בזמן כזה. אבל בחצר היתה סככה, ובתוך הסככה היה קש. אנחנו נכנסנו לשם. אך הרגשנו את הקש מתחת לרגלינו, והקל קצת ללב. הייתי רטוב מאוד, קר לי בכל האיברים ואני מתחיל להתחפר ברגלי עמוק יותר לתוך הקש כדי להתחמם מעט. ותוך שאני מתחפר ברגלי אני ממשיך דבר־מה עמוק בקש, איזה עצם קשה, ברגע הראשון סברתי שהאיכרה הטמינה כאן לחם או בשר, כי מן הרגע שעליתי על הקש התחלתי לחלום — מהיכן לוקחים עכשיו פרוסת לחם.

אומר אני ליהודי בקול חנוק: „משה, משה (זה היה שמרל), מצאתי פה משהו בקש?". ואז אני שומע קול מתוך הקש: „אבא'לה, זה אתה? איד הגעת לכאן? ואיפה שיע'לה?". (כך נקרא בני המבוגרים יותר, שלפני כמה שעות גמר את חייו בייסורי נסימה קשים). כאן, חבוי עמוק בתוך הקש שכב בפחד־מוות בני הצעיר הנקרא דב, היזכר־נא, הקורא, כמה שסיפרתי קודם. כאשר אספו אותנו בשעה 6 בבוקר במחנה שלנו בקורוביצה והעלונו על המכוניות כדי להוביל אותנו ליאקטורוב אל ההשמדה הגדולה, ואני כשכבר הייתי במכונית להסעה עם שני הנערים שלי, סמוך לנסיעתה של המכונית, הורדתי את בני הצעיר מן המכונית, ואני עם בני המבוגרים יותר, נסענו יחד עם כל היהודים ליאקטורוב. בני הצעיר נשאר עם יהודים אחדים, ספורים, בקורוביצה. כאשר אחר־הצהריים נודע להם מה שעושים בנו ביאקטורוב, ברחו כולם לסיונים שונים. הבן שלי ניסה להצטרף לאחדים מהם, הרי הוא כבר היה בלי אבא ואמא ובלי האח. רצה להציל עצמו יחד עם אנשים זרים. אבל לשווא, איש לא הגיח לו להצטרף אליה. „לאן אתה הולך?", „מה אתה נסחב אתרי?", „לך בחזרה!". וכו'. בזמן כזה אף אחד לא רצה במעמסה של נער זר חלש. לא היתה לו ברירה. היה אוטלל וחמרישע. לבסוף הגיע לידי החלטה ללכת לכפר אוטרואלדן. זהו הכפר, שעד סוף 1942 עדיין התגוררתי בו עם כל משפחתי בת שש הנפשות. וכעת במחצית 1943 נודד ילדי על־פני שדות ושטחיר מרעה בדרכים צרדיות עם המחשבה שהוא האחרון למשפחתו. הולך הוא לכפר אוטרואלדן, כפי שאחר־כך סיפר לי, הלך כל הדרך ובכה. הוא הולך בלי מטרה, בלי תקווה לאיזו שחיא ישועה. בדרך נכנס לאיכר מכר, שאצלו עבד שנה קודם לכן כרועה אחיו, בני המבוגרים יותר. נתנו לו פרוסת לחם עם חלב וציוו עלי ללכת הלאה. ואגב כך אמרו לו: „אין לך כבר לשע־מה לחיות, אין לך כבר אף אחד ממשפחתך?".

הלך מן האיכר והמשיך ללכת, עד אשר בסביבות תשע בערב הגיע אל האיכרה הסכרה שלנו בכפר. לגויה היתה סככה בחצר. מתחת לסככה היה מונח קש, ובתוך הקש הזה התחבא נערי מן המוות שהיה בלתי־נמצע אילולא המקרה שבאתי אני הנה אחרי הצות הלילה והתחלתי לגבור בקש, ושם בעומק חשתי באיזה עצם קשה העצם הקשה היה בני דב, שנותר יחיד, ברישל כפי שאמנו ו"ל קראה לו, שנינו שמחנו בלי גבול, עד כמה שניתן בזמן כזה לאב לשמוח עם בנו האחרון, ולכן עם אביו. לנערי היה כיכר לחם אחד שמצא במחנה אחרי שנלקחו היהודים. התחלנו מיד שלושתנו לאכול מן הלחם, שהיה רטוב מאוד, אבל היה טוב.

נערי שואל אותי מה קרה לאמא שלו, לאחי ולכל האנשים מן המחנה שלנו, ותוך שאנו מדברים בשקט, בייסורים ובצרות גרדמנו. כך ילחנו עד שהאיר היום, בתוך ה"קבר" שלנו בעודנו בחיים, וכשהתעוררנו המשכנו להיות במחבוא שלנו. שום תוכנית לא היתה לנו, כי איזו תוכנית ניתן להעלות בזמן כזה? מטרה אחת כן היתה לנו — להיכנס לביתה של האיכרה ולקבל מלבוש כלשהו לנופים הערומים כמעט שלנו, ואולי גם פרוסת לחם. אבל לשם כך מוכרחים לחכות עד הערב, כי ביום אי־אפשר היה להסתכן ולזחול מתוך המחבוא, אך מה אומר הפתגם העממי: „האדם חושב ואלוהים צוחק" (ביידיש: „דער מענטש טראכט און גאט לאכט"), כי הנה קורה ואחרי־הצהריים מתאספים בחצרה של האיכרה נערים קטנים מהכפר ומתחילים לשחק במשחקים שונים, רדפים זה אחר זה מסביב וגם מעל הקש שבו אנחנו מסתתרים. רצים הם הלך ושוב עד שום מבחינים בנו ברגליהם. הם מוציאים מיד את השכנים והללו רואים שכאן תבוי מישחו. באין ברירה אנו נאלצים לזחול מתוך המחבוא. בעיני הצופים בנו, כפי שהבחנת, נראינו כפראים. היינו מבוהלים מאוד, סברנו שימסור אותנו לידי המשטרה, הנמצאת לא הרחק מן הכפר, ואז — הסוף. אך כנראה משום שאותי ואת בני הכיר בכפר, היה לנו מזל ולא מסרו אותנו למשטרה, אך התחילו לגרש אותנו מפה: „רק לכו והסתלקו מפה!" אני מתחנן לפני האכרים: „אל תגרשו אותנו ביום, כי זאת היא סכנה בשבילנו". אך לא עוזר דבר, לא בקשה ולא בכי, נגרשים אותנו. אבל מן המקרה האומלל שאירע לנו נולדה פיסת־תוכנית בשבילנו. האכרים מגרשים אותנו: „לכו מפה!" מבקש אני ושואל: „לאן גלך עכשיו ביום?" אומר איכר אחד, המקדש הראשי: „לכו אל הכפר האנאציוב". שואל אני: „מה יש שם באותה האנאציוב?" עונה הוא לי בועף: „שם יש פולנים. ישנם שם הרבה יהודים שלכם!"

מן הפולמוס הזה נודע לי שישנו כפר פולני ושם ישנם יהודים. באיך־ברירה נאלצנו לעזוב את המקום. יצאנו אל השדה ולא הרחקנו לכת, כי היה מסוכן ללכת באור היום. נכנסנו לתוך התבואה, כפי שאני זוכר היתה זאת חיסה. התיישבנו וכך נשארו שם עד רדת הלילה.

משהחשיך היום הלכתי אל האיכרה מכרתי. אני נכנס אליה והיא נבהלת — איך הגעתי לכאן, ומה אני מבקש. אני אומר לה: „תרי את רגלי איך אני נראה. אני כמעט ערום, ואשתי אוחז דבר". שיקרתי לאיכרה כי אשתי בחיים, מפני שרציתי להוציא מידיה את שני המעילים של אשתי — אחד בשבילי ואחד בשביל היתודי שהיה עמי. אבל האיכרה הסבירה לי שאת שני המעילים היא לא יכולה לתת לי, כי אחד מהם סמנת באדמה. היא נתנה לי מעיל אחד ושכלה של אשתי, וזו שימשה אותי

ומן רב בתוך כותנות. האיכרה נתנה לי עוד איזה סמרטוט, וקצת מרק לאסל ופרוסות לחם לדרך. הבאתי כל זאת לאנשים שלי בשדה וחזרתי לכפר. נוגשתי לאיכרים מכרים לבקש או לקנות קצת לחם, כי לבני היו 500 זהובים בקירוב, וכסף זה היה מספיק כדי לקנות בו 15 כיכרות לחם בערך. אך מולי לא שחק לי. לא הצלחתי לקנות אפילו כיכר לחם אחת. רק גידבו לי כמה פרוסות לחם וקצת חלב. תוך כדי כך נודע לי מפי איכרה וקנת, שעלייד הכפר חאנאצ'וב ישנו יער, וביער זה ישנם יהודים, ובתוך הלילה האפל היא מראה לי: „הנה שם, בכיוון ההוא, נמצא היער; לך שמה“. אנב דיבור היא מרשיטה לי פרוסת לחם וקצת חלב.

באתי עם המטען הזה לשדה וכבר הייתי קצת מעודד. יש מעט חלב, יש כמה פרוסות לחם ויש שמץ אינפורמציה מאת האיכרה הוקנת. גם האנשים שלי, בראותם את פרוסות הלחם האחדות עם החלב, ובשומעם את הבשורה שביער לא הרחק מאתנו ישנם יהודים פארטיואנים, קיבלו אף הם עידוד ורצון להמשיך בחיים. מן המיצרכים שלנו אכלנו קצת וקצת השארנו למחר, ויצאנו לדרך. הלכנו כל הלילה, לא בדרך כלשהי, רק חצינו ישר את שדות התבואה ואת שלוליות המים שהיו בדרךנו. בערך בשעה 6 בבוקר הגענו לאיזה יער. מה היער הזה אין לנו מושג. הגנו הולכים כל השלושה בתוך היער, ומלבדנו אין כל נפש חיה. המיצרכים שברשותנו הספיקו לנו לארוחת-בוקר זעומה, ושארית היום אנחנו ממשיכים לצעוד רעבים.

לפני ערוב היום אנו מבחינים מרחוק באיכרה תערה, כנראה בתה, המלקטות פטריות ביער. אני הולך אליהן כדי להוודע משהו ואולי אפילו אקבל פרוסת לחם. אבל הנשים כשהראות אותי עוד מרחוק, הן מרימות קול צעקה ובורחות מפני כנראה שהפחד מפני הפארטיואנים השפיע עליהן. אבוי, איזה מין פארטיואנים היינו בעת ההיא! הנשק שלנו היה — מקלות עבים בדינו וקיבות רעבות. אך למען האמת, אחרי שחדרנו לתוך היער התחלנו לראות את עצמנו כאדוני היער, ורק חסר לנו קסר כלשהו עם אנשים נוספים ביער, אותם חיפשנו כל היום ולא מצאנו.

את הלילה הקרוב בילינו ביער. למחרת בבוקר נשטנו את המקום, והתחלנו ללכת בשולי היער לכיוון מסוים. בדרךנו, בקירבת היער, אנו פוגשים באיכר זקן הרועה שתי פרות. מפיו של האיכר מתברר לי שזה איננו היער שאליו התכוונו. עם המידע מן האיכר ועם קיבותינו הרעבות המשיכנו ללכת. ביער אנו פוגשים שוב באיכר ואיכרה. האיכר הביע את גבולותו למכור לנו לחם וחלב. שאנחנו רק נחכה במקום זה ביער והוא ילך לכפר ויביא לנו לחם וחלב. האיכר אומנם הלך לכיוון הכפר, אך הוא נראה קצת חשוד בעינינו. גם האיכרה, שאותה שאלנו מיהו האיכר ואם באמת יש לו לחם למכירה, אמרה שלא נתייחס אליו באמון רב מדי. עלינו חלכנו, אנחנו עם קיבותינו הרעבות, עמוק יותר לתוך היער, כי מי יודע את מי יכול האיכר להביא במקום לחם וחלב. מצאנו ביער קצת פטל ואותו אכלנו. המשיכנו בתליכה בדרך הפארטיואנית שלנו, אבל להיות פארטיואן עם קיבה ריקה ובידיים ריקות מנשק קשה מאוד. שלושה אנשים אנחנו ואין לנו כל ברירה, אנחנו צריכים אוכל. אני משאיר את אנשי לשבת במעבה היער, ואני עצמי נעמד על פרשת דרכים ומחזיק מקל מסוקס בידי. אני עוצר איכרים ואיכרות עוברים ושבים. אם

פוגש אני איכרים, אני נוקט לשון של בקשה ומבקש שאם יש בידם לחם שימכרו לי או ינדבו ממנו. אם פוגש אני איכרות, אני נוקט לשון תובענית, מאיימת: אני תובע מהן, בשם קבוצה גדולה של פארטיזאנים, להביא מן הכפר לחם למכירה בשבילנו. באופן כזה הוצאתי מהם לפעמים כמה פרוסות לחם. מי שנתן לי פרוסת לחם מתוך פחד ומי מתוך רחמנות. בכל אופן, הכול הבטיחו שבפעם הבאה יביאו לחם. אבל מן התבטחות הרבות לא יצא כלום, כך שביום השלישי או הרביעי להוצאתנו ביער נאלצתי לנסות לגשת אל הכפר, שנמצא לא רחוק מן היער. היה זה הכפר הפולני האנאצ'וב.

אני קם השכם בבוקר, בטרם האיר היום אני מתחיל ללכת בכיוון לכפר. אני מגיע לקצה היער והנה אני נהקל בשני איכרים צעירים ואחד מהם מכוון אלי כל־י נשק ארוך־קנה. אני בידי מקל עבה בלכד, אך ברומנית אני מקפיד את ידי השניה אל הכיס אל כל־י־נשק קצר־הקנה, שלא היה לי. שני האיכרים הצעירים, כשראו את תנועת־ידי, כנראה סברו שאכן יש לי כל־י־נשק בכיס ונבוכו מאוד. אחד מהם נעלם מעיני, הוא התחבא בשיחים הצפופים. השני, בראותו כיצד תברו בוגד בו, לא העז לירות בי — הפארטיזאן. הוא רק המטיר קללות באוקראינית על חברו. אני ניצלתי ביתחיים את חולשתם הרגעית, וברגע־כמימרא נעלמתי מן המקום בחזרה ליער.

זאת היתה תהיתקלות הראשונה שלי ביער עם אנשים חמושים, ואני מחוסר־נשק הצלחתי לעורר אצלם את הרושם שברשותי נשק ובוה אילצתי אותם להפסיד נגדי. אז נוכחתי לדעת, שבמקרים מעין זה נדרשת התמצאות מהירה והתנהגות גרעות. לאחר־מכן, בשנים־עשר חודשי שהותי ביער, יצא לי להימצא במצבים הרבה יותר גרועים, לפגוש את השונא פנים־אלי־פנים, בכל־זאת בכל הפעמים הצלחתי להינצל, ואני משוכנע שרק בגלל ההתנהגותי הגרועה נשארתי בחיים. בהמשך תיאורי אספר על המומנטים המסוכנים השונים שעברו עלי ביער, והקורא ידון אם יש לי יסוד להאמין בכך.

כעת הבה נחזור לעצם העלילה. חזרתי ליער אל האנשים שלי בידיים ריקות, בלי לחם, ורק סיפרתי להם על הפגישה שהיתה לי בקצה היער. אבל מן הסיפור הם לא שבעו וגם אני לא.

אני יוצא שוב אל פרשת־הדרכים לחפש לחם. אך איכרי הכפר, כנראה, כשנדע להם שביער פוגשים אנשים מיסתוריים, תחלו לעקוף את דרך היער, ולי לא היה ממי לבקש או לתבוע לחם. בנסיבות אלו נאלצתי ללכת באמצע היום לתוך הכפר, בעצם, הלכתי רק לביקתה אחת, שעמדה בקצה הכפר האנאצ'וב. ואכן, הצלחתי — קניתי כיכר לחם וליטר חלב. עם זה חזרתי ליער בשלום אל אנשי. מצב־הרוח אצלנו התעודד, בייחוד משום שהאיכר הבטיח לי שבפעם הבאה יוכל למכור לי יותר לחם, כי אני הצגתי עצמי כבאי־כוח של קבוצת פארטיזאנים גדולה יותר; ושביערת נמצאים פארטיזאנים עם נשק כבד.

זאת ידעו לספר אפילו ילדים קטנים בכפרים, לא־כ־שכן האיכרים המבוגרים. הם אמרו אותנו באלפים, אפילו ברבבות. עד כמה גדולה היתה הפסיכוזת של הפארטיזאנים בקרב האוכלוסיה מסביב יכולה להעיד העובדה הבאה. פעם אחת

פגשו אותי ביער ארבעה שומרי יערות חמושים, ואני יחיד חסר־נשק. לא היתה לי כל ברירה, אלא להימלט; מוטב יירו בגב ולא בחזה. הבריתה הועילה לי, כי הם לא ירו בי, אלא רצו אחרי וקראו אלי שלא אברח; הם לא יעשו לי כל רע; הם רק רוצים לדבר אתי על משהו. לבסוף נסיתי להשתכנע ועמדתי ממנוסתני והתחלנו להתקרב זה לזה. ואז התיישבנו ביער לשם שיחת. בשיחה זו ביקשוני ארבעת המזויינים שאמסור לכל היהודים הפארטיזאנים, שהם מוכנים לעמוד לשירותנו לצורכי אינפורמאציה, אבל בתנאי שלא יפגעו בהם ובייחוד שלא יקחו מהם את הנשק הנמצא ברשותם והדרוש להם כשומרי יערות. דווקא מארבעה שומרי יער אלה נודע לי בדיוק היכן נמצאים כוחותינו העיקריים. לפי השערות היה זה במרחק שני קילומטרים מכאן.

כעבור כמה ימים אכן עברנו מכאן והלכנו עמוק יותר לתוך היער לבקש אחים לצרה, וכשמחפשים — מוצאים. מציאו יהודים רבים — נשים וגברים וגם מעט ילדים. יהודים אלה רובם היו משני המחנות יאקטורוב וקורוביצה ומגישו פשמיסלאני, ובחלקם ממקומות אחרים. ביערות ההם, שלא היו גדולים אבל צפופים, התלקטו בשנת 1943 בחודש יולי כאלף יהודים. היה זה שטח של 20 קילומטרים רבועים יער, שכלל את יער האנאצ'וב, יער קראשנקו, שבויאש, לאדניץ ועוד יערות בשכנות. החימוש שלנו בזמן התוא היה דל מאוד. נשק בידי מישהו היה חזין גריר, כי רוב האנשים היו מן הבורחים בעת היסול המהגנת, וכל אחד הניע עירום־למחצה לתוך היער. רק בודדים הגיעו עם נשק. על כן היו תחיים אצלנו בזמן הראשון קשים עד מאוד. היו זקוקים לבגד, לנעליים, היו צריכים לאכול. וכדי שכל זה יהיה, היה הכרחי שיהיה נשק. לרכוש נשק במסיבה שבה היינו היה קשה מאוד, כי היה זה איור כמעט אוקראיני טהור, שאוכלוסייתו על כל צעד ושעל רדפה אותנו והרגה בנו. אף־על־פירכן כמעט כל יום נוסף נשק לשורותינו. השינו אותו בדרכים שונות, אבל במקרה הטוב ביותר היה החימוש שלנו דל מכדי להתגונן בו נגד המצודים הגרמניים, שנערכו אצלנו לעתים קרובות, כי בעיקרו של דבר שום נשק מודרני לא היה בידנו. נוסף על כך סבלנו ממחסור בתחמושת. כך שימש לנו הנשק כמעט רק כדי לרכוש בשבילנו בכפרי הסביבה אוכל ובגדים ודברים שונים אחרים, וגם זה לא בכל המקרים הצליח. למשל, כאשר יצאנו כמה אנשים להתקפה בכפר קורוביצה על ראשי־המחנה לשעבר הגרמני קמקי, כשבכוונתנו להשיג אצלו נשק, תחמושת ומיצרכים־זון, לא הצלחנו בתקפתנו, ובפעולה נפל חברנו הגיבור משה פוליוחובר. כעבור זמן, בנסיבות דומות, נפל החבר נפתלי קנלר. אבל אנשים משלנו נפלו לאר דווקא כשאנחנו היינו התוקפים שעה שהלכנו להשיג דברים נחוצים לחיים, אלא מזמן לזמן היו הגרמנים עורכים התקפות עלינו ביער, ובכל פעם היו בתוכנו הרוגים רבים.

המצוד הראשון עלינו נערך ביער האנאצ'וב. אחרי 4 או 5 שבועות לשדותנו ביער כבר נפלו מאתנו כ־25 איש. שבוע לאחר־מכן בוצעה התקפה על יער קראשנקו וגם בה נפלו כמה אנשים משלנו. ככל שדללו שורותינו כן ירד עלינו העצב. נוסף על כך התחיל החורף מתקרב והחיים ממילא נעשו קשים יותר, ולכך עוד פרצה אצלנו מגיפת הטיפוס, שממנה מתו הרבה אנשים צעירים, וגופותיהם הוטמנו בעפר

בין העצים. באופן מיוחד חרותים בזכרוננו שני אנשים אינטלקטואליים, האחים קורץ שהיו בעלי מפעל טקסטיל גדול בלחוד, לפי שסיפרו יש להם אח בארץ-ישראל, כמדומני בנתניה, שניהם לא זכו להגיע לשיחרור. אחד מהם מת ביער מטיפוס. השני מת בבונקר שהתמוטט עליו. לפי סיפורי של זה האחרון, היו לו בחשבון באנק בארץ-ישראל ארבעת אלפים לא"י.

באופן זה גזל מאתנו המוות אנשים — מי שנפל מידי הגרמנים, מי מידיהם של אוקראינים, מי שמת מטיפוס ומי ממחלה אחרת. גם בני, שהיה אז בן 13, עבר מחלת טיפוס קשה ביער. שבועיים קדח בחום גבוה, כשהוא שוכב על מצע של קש שפוזר על האדמה, בלי עזרה רפואית. מדי לילה השארתיו שעות אחדות לבדו וירדתי לספר חאנאצ'וב להביא דבר-מה לאכול בשבילי, וקצת חלב או תפוח בשבילו, כי זה היה מאכלו במשך השבועיים האלה. את המחלה הקשה הזאת, בייסורים רבים בשבילו ובפחד בשבילי — עבר הבן שלי בשלום. הוא זכה להגיע לשיחרור ולהימנות כיום עם אנשי שארית הפליטה באחת מן התנועות החלוציות העתיישבותיות.

כך, בחוויות מסוג זה, עבר עלינו הקיץ. מתחיל התורף, הגיע ה'1 בנובמבר 1943 הגורלי אצלנו ביער. יכול הייתי להיות הקורבן הראשון של אותו יום, לולא עמד לי נסייני התרפתקני. הייתי יכול להימנות גם אני על המתים הרבים שם ביער החאנאצ'ובי. מהלך המאורע היה כזה:

כ'1 בנובמבר ב'ל בבוקר אני בדרכי בחזרה מן הכפר חאנאצ'וב, שם לפני אצל איכר, ומסבנו נטלתי עמי בלכתי ליער צרור קש, ליטר יי"ש וליטר חלב. עם מטען זה אני הולך לי על-פני השדות, תחת סופת שלג עזה, שנשבה מול פני, כך שמטרים אחדים מלפני לא רואים שום דבר. פתאום, אני מרים את ראשי ורואה במרחק של כ-50 מטר לפני הבורה של כ-100 גרמנים חמושים, ובמקרה אני צועד בכיוון אליהם, ועוד מעט אני נפגשים. לפנות אחורה ולשוב לכפר — אין כל טעם, הרי יבחינו בי וביריות אחדות ישיבו אותי בשדה הפתוח. במקום ללכת ישר או בחזרה, אני משנה את כיוון הליכתי, אני נוטה בהדרגה שמאלה. התמרון מצליח ואני נמנע מצימות עם הגרמנים ואני מגיע בשלום אל שולי היער. בתוך היער נשמתי לרווחה, נחלצתי מסוואת בטוחה. אך שמחתי לא ארסה זמן רב. אני מתקדם כברת-דרך ביער והמטען שלי עלי. פתאום אני נתקל בקבוצת גרמנים, כ-15 איש, הניצבים בין השיחים הסבוכים, ובגלל הסכר לא הבהנתי בהם בעוד מועד, ראיתי אותם רק בהיותי מטרים אחדים לפניהם, כשגרמני אחד קורא אלי: „האלו, האלו“! בראותי את מלאך-המוות פנים-אל-פנים אני מסתובב לאחור ורוצה לברוח, וכאן סוגרים בקפי את הדרך שלושה ולאסובצים* שבאו מאחור ומכוונים נשקם אלי. כפי הנראה רצו לתפוס אותי חי. באותו רגע אני מוריד מעלי אוטומאטית את צרור הקש עם הירי-ש והחלב; על רגלי היה זוג נעליים חצאיות גדולות, שרוכי הנעליים היו קרוצים, ובתנופה אחת ברגליים אני כבר יחף בשלג העבה ביער. מאחורי גרמנים, מלפני ולאסובצים, משמאלי השדה, מימיני יער עבות, ואני זורק את עצמי לעיני הגרמנים והוולאסובצים אל תוך השיחים הצפופים — „והילד איננו“, ירו אלי שתי יריות, ובאותו רגע חשבתי: מוטב יריות בגב מאשר בפנים; ולהכעיס את רודפי,

* חייליו של הגנרל האוקראיני הבוגד ולאסוב בשירות הגרמנים. (המחנמם)

ההרפתקה שוב הצליחה. רצתי גבוך ביער, יחף בשלג הגדול, לא יכולתי למצוא בנקל את הבסיס שלי, המקום שבו גרנו 25 איש ב־4 מחפורות. סוף־סוף, לאחר כמחצית השעה של תעיה ביער, הגעתי בכליזאת אל אנשי, רגלי היו קפואות, בקושי יכולתי עוד להלך בהן. לאושרי נמצא אצלנו במחפורת ייִיש, וכן חיים פרנר, שאותו הייתי ביהד, והוא שיפסף לי את הרגליים. עליידי כך כל גופי התחמם, ואני התחלתי למשוך על רגלי זוג של אנפילאות ישנות שנמצאו אצלנו במחפורת.

לפתע פתאום ניתך מבול של ירי אוטומאטי על המחפורות שלנו. כנופיה של גרמנים ולאסובצים התגפלה עלינו. אחדים מאתנו הצליחו לברוח מן המחפורות. גם אני ובני נחלצנו ברקה האחרונה מן המחפורת. אך לא כלם הצליחו להימלט מן המוות, רצו ונפלו מתים. גם חיים ברנר עם שני בניו, שאגב היו חולים בטיפוס ושכבו במחפורת, נורו אז למוות. סך־הכל של הבסיס שלנו היה שמתוך 25 אנשים נשארו 7, בתוכם אני ובני. סך־הכל של היום היו אצלנו ביער האנאצ'וב למעלה מ־40 תרנגלים, ונוסף על כך נהרסו כל מחפורות־המגורים.

למחרת היום מי שנשאר בחיים התחלנו שוב להתלקט והתמקמנו עשרה אנשים במחפורת־מגורים נטרשה והמשיכנו לנהל את חיי הפארטיזאנים שלנו. היתה עמידה במשטרות, להבטיח שהשונא לא יבוא במפתיע. היתה הליכה לפאטרולים אל שולי היער. אך ביער עצמו התנועענו בחופשיות גמורה. כל הקבוצות עמדו בקשר הדדי אפילו בריחוק של קילומטרים רבים ביער. חיינו קיבלו אופי פארטיזאני מובהק מאחר שבאו אלינו 5 אנשים מיחידה פארטיזאנית רוסית מובסת מאי־שם ביערות ברוד. האחרונים התמקמו בבית שעמד בשולי היער, ויחד עם כמה מהאנשים שלנו התגוררו שם זמנמה עד שהריגול מסר על כך לגרמנים שבפשמישלאני, ביום בהיר אחד (היה זה ב־16.2.44) תקפו שלושים־וכמה גרמנים את הבית. סיכום ההתקפה היה 6 הרוגים אצלנו ו־6 אצל הגרמנים. מהתקפה זו נשארו לנו כלי־נשק אוטומאטי והליפת־מדים גרמנית. בזה נגמר היום. בין הנפלים היו הפארטיזאן האמיץ בוני הרקץ עם אשתו ואביו לייב הרסץ. הם היו ילידי האנאצ'וב.

הכפר האנאצ'וב היה כפר פולני טהור, שעם תושביו עמדנו בקשרים טובים. כמעט את כל האספקה שלנו משכנו מחאנאצ'וב, כמובן תמורת כסף טוב או תמורת חפצים שונים. ואכן בגלל זה התחילו האוקראינים מן הכפרים מסביב לרדוף את הכפר האנאצ'וב. בייחוד בתחילת 1944 החלו בגאליציה תרדיפות מצד האוקראינים נגד הפולנים, וסרגיל בעת החיכוכים בין שני הצדדים סבלו היהודים. כאשר הכנופיות האוקראיניות ערכו התגפלות על הכפר, נמצאו במקרה בכפר יהודים רבים מן היער ונפלו מהם כמה קורבנות. אבל בורזמנית מצבנו הרטב במידה מסוייטת, כי מאז תחלו הפולנים לסבול מהכנופיות, פנה כומר הכפר אל יהודי היער לעזרה, והוא עשה אתנו הסכם כמו עם בעלי־ברית, שכל לילה נבוא אנחנו כל יהודי היער אל הכפר ונתנון במשותף נגד התקפות הכנופיות. לא היתה לנו ברירה, קיבלנו את ההצעה, כי כמעט את כל מזונותינו משכנו מן הכפר. ואומנם מן העת ההיא נעשו הפולנים של האיזור ההוא אחים־לצרת שלנו. התארגנו קבוצות־פארטיזאנים פולניות, שלעתים קרובות היו אורחינו ביער ואנחנו אצלם בכפר. כך זה נמשך עד פסח 1944, כאשר הכנופיות ערכו התקפה שניה על האנאצ'וב, ובת נטלו יהודים חלק פעיל בהגנת הכפר, כי האנאצ'וב היוותה בשבילנו בסיס למזון ונקודת־משען לנו אנשי היער.

אכן, אחרי ההתקפה השנית, כשהכנופיות שרפו שנית את הכפר והאוכלוסיה הפולנית נטשה את הכפר, היינו ביער מיואשים: מאין ניקח מזון להחיות נפשותינו, ובייחוד מאין נשיג אינפורמאציה כלשהי איפה אנו עומדים בעולם, הרי היה כבר אביב 1944. אבל פארטיזאנים אינם מתים ברעב. כל אחד תבביר את פעילותו. הביאו גרעינים, טחנו ואפו לחם, בשר לא חסר לפארטיזאנים. בינתיים ה"משפחה" שלנו גדלה. נוער פולני מן הכפר ומן הסביבה השתכן ביערות, כך שחדלנו לפחד מן הכנופיות ביער. באחת ההתקפות של הכנופיות נגד בסיס אחד שלנו ביער הם נחלו מפלה והיו להם תרומים אחדים. לעומת זאת, באותו הזמן ערכו הגרמנים התקפה על יער קראשנקא, 5 ק"מ מאתנו, ונפלו שם כ-40 איש משלנו. שבועות אחדים לפניכן נפלו ביער לודניץ מידי האוקראינים 70 איש, ובמקרים שונים אחרים נפלו ביערותינו אנשים כמו זבובים, וכך מדי פעם נעשינו מרעטים יותר בכמות. לעומת זאת נעשינו גועים ומסקנים יותר, כך שאנשינו חלכו יחד עם הפארטיזאנים הפולנים לבצע פעולות-גמול נגד כפרים אוקראיניים.

לתשומת-לב מיוחדת ראוי מקרה מסוים שקרה בחדש מאי. הרי כבר היה מאי 1944. הגרמנים היו עסוקים עם עצמם וכבר לא חשבו עלינו, ואז חלקם הגדול של הפארטיזאנים הפולנים והיהודים, והסובייטים המעטים שהיו אתנו, כ-15 איש בערך, התמקמו בכפר האנאצ'וב, מרחק 2 ק"מ מן היער. כמעט יום-יום הגיעו גרמנים אחדים ברכב לכפר, כל פעם באמתלה אחרת. אף פעם לא גילו עניין בפארטיזאנים או ביהודים. האקנו שכר יעבור עד לשיחור, שהיה כבר כה קרוב. החזית היתה ליד טארנופול, 90 ק"מ מאתנו. התגוררנו כך בכפר חמישה שבועות. יום אחד, בטרם האיר השחר, הקיף מחנה גדול של אנשים. את הכפר בטאנקים, ואנחנו סולנו נמצאנו בבת-אחת בתוך מלכודת. על התנגדות ממשית לא היה מה לדבר, כי בנשקיד איראפטר לגלות התנגדות נגד טאנקים. לאחר יאוש גדול לא נותר לנו אלא לחיתקע בתוך הבונקרים שהיו בכפר, אך גם זה לא עזר הרבה. הגרמנים חדרו לתוך הכפר וירו בכל עצם שנקרה בדרכם, ורקו רימונים לתוך כל מבנה. מובן שלפניכן בלשו היטב בכל חור, שבו יכול היה אדם להתחבא הכפר כולו שלפניכן כבר נשרף פעמיים בידי האוקראינים, הוקף שוב בלהבות. אני ונערי, בשעה הקריטית, נחלנו לתוך חור שנמצא על-יד רפת. בקרשי נדחקנו לשם, כי החור היה קטן בשביל כלב, לא כל שכן לשני אנשים, שכבנו שם ארבע שעות בערך. במשך אותו הזמן עברו שש קבוצות של גרמנים שחיפשו יהודים ובאנדיטים, כפי שהם כינו אותנו. שמענו באופן ברור את כל הקולות שלהם, כי היו אלה יותר צעקות מאשר דיבורים. אחד צעק לשני: „גוט אאופפאסן, היר זינד פרישטקט יודן!“ („לחפש היטב, כאן תקועים יהודים!“), כי הם מצאו עקבות בבית הסמוך — שאריות מארחת-הערב של אמש. היכרנו בבירור לפי הקול את השבויים היהודים. כל פעם שהגיעה לחצר קבוצת גרמנים היינו בטוחים שנתגלה, כי המקום לא היה מוסווה כלל אלא חור מקרי. אבל הגורל רצה שבכל ששת הביקורים לא נתגלה. אבל בכל זאת נאלצים היינו לזחול מתוך החור אל אור היום. כפי שאמרת קודם, הגרמנים הציתו בפצצות-תבערה כל עצם שרק היה ביכולתם להצית, וגם המחבוא שלנו הוקף בלהבות. ואז כשהגיע המצב לידי כך שעמדנו להיחנק מן העשן ולהישרף בלהבות,

הצלחנו בקושי להיחלץ מהר מן המכתבא ונכנסנו לבית סמוך בנ"י, שם עלינו לעליית-הגג וישבנו שם בערך 3-4 שעות. במשך הזמן נרגע הכפר כליל, לא ניראו יותר גרמנים ולא נשמעו יריות. לעומת זאת שמתי לב שנחשפך השכן קטאניקר נהרס האוקראינים אל הכפר שלנו למטרת ביוה אחרי תבוסת הפארטיזאנים. נתעוררה אישוא הסכנה להתגלות כאן בעליית-הגג עליידי האוקראינים, ואז סיפנו בודאי שלא יהיה טוב. הדווקא משום כך, שהאוקראינים נהרו לכפר, התחזקה בי האמונה שבכפר שלנו אין כבר גרמנים. אבל קצת מאוחר יותר נתברר שהיתה זו טעות מרה, שבגללה כמעט ושיילמנו אני ובני בחיינו.

ובכן, החלטנו לרדת מן העליה וללכת אל היער באור היום. אנחנו יורדים ומתחילים לחצות את הגרשיים השדופים השונים בכיוון היער. ובערך לאחר עשר דקות של הליכה צץ לפנינו גרמני מזויין ובכונו אלינו את נשקו הוא עוצר בעדנו. שאלתו היתה: „אאוסווייז!“ („תעודה?“). היה ברור לי שאנחנו אבודים. עד כאן! עד כאן היינו בחיים. אפשרויות של בריחה, כפי שהגבתי עד עתה — לא היו הפעם. אילו הצלחתי אני, ובני לא, ממילא לא היה כל טעם לחיי. החלטתי להיכנע. ובכל זאת לא לגמרי. עלה בי רעיון לשחק תפקיד שאנחנו פולנים, ואני מתחיל לטעון בפני הגרמני על החיים המרים שיש לנו הפולנים מידי האוקראינים. על כל שאלותיו בגרמנית אינני עונה כלום, הרי אינני מבין גרמנית. אבל בעיני הגרמני הטענות הפולניות שלי לא עזרו. התשובה היתה: „בי מיר ביסט דו יודע, מארש פרויס!“ („אצלי אתה יהודי, צעד קדימה!“). אבל אני אינני נכנע עדיין. לפקדנותיו ימינה שמאלת איננו מצייתים. אנחנו תולכים כפי שמוצא חן בעינינו. הרי איננו מבינים את שפתו, הרי אנחנו פולנים. ואז מתחיל הגרמני לדבר פולנית: „פראו, ליוז!“ („ימין, שמאל!“). אז אנחנו שומעים לו. הוא מוביל אותנו ככה עד לכנסיה של הכפר. כאן בכנסיה היו כ-50 גרמנים וכמה מהם קצינים. מיד בכניסתי לפני ששואלים אותי משהו אני פותח בטענות שלי, כמוכח בשפה הפולנית: אנחנו פולנים מן הכפר האוקראיני להדיוו. לפני ימים אחדים שרפו האוקראינים את המשק שלי, תרבו את אשתי והילדים, ורק אני עם הבן האחד הצלחנו להימלט מן האוקראינים ובאנו לכפר הפולני אל אחי הפולנים בתור נציג מן האסון מידי השונא שלנו, האוקראיני.

את כל טענותי מתרגם לקצין שלו גרמני דובר פולנית. „השם שלי“, אמרתי, „הוא גייצקאש קאדימיי“, ובני גייצקאש ואוודייץ. אנחנו ילידי להדיוו. חבל שכומר הכנסיה הזאת איננו, הוא היה אומר לכם מיד מי אני, כי מי אינו מכיר את גייצקאש מלהדיוו.“

במהלך הטיעון שלי גם בני קיבל אומץ ותמך אף הוא בטענותי. על שאלתו של הגרמני באיזה כיוון שוכן הכפר להדיוו, הרים בני ראשון את ידו והראה את הכיוון. החקירה נמשכת כבר זמן רב למדי ואין לה סוף. כל כנופיית הגרמנים עומדת מסביבנו ומסתכלת לעינינו. מצינים לנו כמה שאלות. אנחנו משיבים על הכל בבטחון מעושה. הגרמני הדובר פולנית מספר לקצין את טענותי: „הוא נולד בלהדיוו. הוא מחד מהאוקראינים.“

אני מרגיש שעוד מעט אֶשָּׁכר אם כנופיית הגרמנים לא הסיר את מבטיה הדוקרים מאתנו. השאלות שלהם והטענות שלי כבר נתקצו. אני רואה שמתקרבת

ההכרעה. אבל אני רואה שהם מפקפקים, כלומר חסרה להם הוכחה ברורה שאני פולני. עולה במחיר רעיון הרפתקני, אני מגיע לכלל החלטה להראות שאני נוצרי בזה שנוצרי יכול להראות על מקום מסוים בגופו. אני מכריז בקול רם ופונה קצת הצידה: „אדונים, אם אינכם מאמינים לי ואם אינכם מתביישים, אראה לכם שאני נוצרי!“, ואני מתחיל לפתוח בפתורים מסויימים במכנסי „גיה טשקתו“ (בפולנית – „אין צורך!“) – היתה התשובה. וזה היה האפילוג.

„הסתלקו מהר מכאן!“, היתה הפקודה. „לכו לפשמישלן, שם ישנם הפולנים שלכם. אבל לכו מהר. אם לא, יהיה כבה!“, ומראים לי על ברמינן שהיה מוטל בחצר הכנסייה. אני תפסתי בראשי והתחלנו ללכת מהר בכיוון לפשמישלן. הלכנו בכיוון זה כ־3 קילומטרים, כי מאחורינו נסעו 5 גרמנים, גם הם לפשמישלן. רק כאשר הם עברו אותנו, במקום שהיער הפראנציסקאני והחאנאצ'ובי מתאחדים, נכנסנו לתוך היער ויצאנו מכלל סכנה. לאחר הליכה של כמה קילומטרים נוספים ביער הגענו לקבוצת יהודים, שאצלנו קראו להם „די פעלד חברה“ (החברה של השדה). כאשר סיפרנו להם את קורות היום, אמרו שעלינו חלות המלים „מחיה מתים“.

תוצאות היום בכפר היו 25 יהודים הרוגים והרבה יותר מזה פולנים. הגוויזות היו מוטלות בכפר ימים אחדים ללא קבורה. כה מפחדים היינו מן המפלה שנחלנו, שכמה ימים לא העזנו לרדת לכפר אפילו בלילה. לבסוף ירדנו לכפר וקברנו את המתים שהיו מפורזים שם. אני עצמי גטלתי חלק בקבורתם של 5 אנשים, ביניהם מנר שלי. שמו היה מוטשיק מארינשטאס מלבוב, שם היה להם בית־מסחר לכובעים. אחרי המאורע הזה כבר לא העזנו לשבת בכפר. הכפר היה חרב, והלכנו אליו רק בלילות כדי להביא תפוחי־אדמה מן המטמורות ותבואה שהטמינו האיכרים בכונקרים, טחנו ברייתים ואפינו להם. חיינו וקיווינו שהנהיגה תבואה הישועה. היה כבר חודש יוני 1944. מן העתונות שהגיעה אלינו נודע לנו שכמעט כבר נפתחה חזית שנייה וצבא בנות־הברית חצה את תעלת לה־מאנש. התעוררה אצלנו תקווה גדולה, אך בו בזמן זהירות מרובה והבלגה. דווקא השבועות האחרונים לפני השיחרור היו שבועות דוויים. היינו מנותקים לחלוטין מן העולם המסובב באשר האוכלוסיה הפולנית מכפרי הסביבה, שבכל אחד מהם הם היוו מיעוט, עקרה ללבוב או לאזורים המערביים של פולין, וכנפוצות האוכלוסיה האוקראינית ארבו לאנשינו על כל צעד ושעל, ובציירופירסקים שונים נסלו מאנשינו בעיקר עלידי מארבים בדרכים. בתחשי יוני ויולי חי כל אחד מאתנו במתה. היתה הרגשה שכבר קרוב יום הגאולה ורצינו להיות כבר מעבר לזמן הקשה. כבר לא אמרו כמו קודם: לי היינו הר; אני בכל מקרה לא אזכה. כעת שמעו שיחות מסוג זה: סבלנו כל־כך הרבה זמן, אולי בכל זאת כבר נזכה לעבור את זה. צריך היטב להישמר לקראת הסוף. ואומנם היינו עתה זהירים יותר ביערות. נמנענו מתנועה מיוחדת. ביקורים מבסיס אחד לשני היו עתה נדירים ביותר. את הבסיס שלנו היינו עוזבים מוקדם מאוד כבוקר ומתפזרים בקבוצות קטנות בין השיחים הסבוכים, שם שכבנו בשקט במשך שעות היום, ורק לפנות ערב חזרנו אל הבסיס לבשל ולאפות משהו. הימים הרוויים נתמשכו, אך הם היו גם מלאי תקוות, עד שב־20 ביולי 1944, כאשר לא הרחק מאתנו, בקילומטר וחצי מקצה היער, נשמעו באמצע הלילה קולות וקולות

של צבא נוסע, בשפה הרוסית. אך האיר היום נוכחנו לדעת שכבר נמצא אצלנו הצבא הרוסי, ובערך ב־6 בבוקר יצאנו מן היער לקראתם. מן הבסים שלנו יצאנו קבוצה של 40 איש, בשמחה יוצאת־מהכלל, אולי חוץ ממני, כי אני בכיתי כל הדרך אליהם כמו ילד קטן. אני ראיתי לקני 40 אנשים חיים, ומסביב לנו 200 מתים, נשמות מרחפות, הוועקות ותובעות: „איך אתם משאירים אותנו ז“, כי 40 האנשים אשר הגיעו לשיחרור היו בעבר 40 משפחות, וכעת נותרנו „אחד מעיר ושניים ממשפחה“, בני שואל אותי: „אבא, מדוע אתה בוכה ז“, ואני עונה לו: „למה שלא אבכה ז איפה אמא שלך ז איפה אחיך ז איפה אחותך ז ואיפה הם כל אלה, ששנה אחת קודם ברחו ובאו אתנו רבים כליכך לתוך היערות ז“. אולי האמינו שהיער כבר ישא ויסתיר בחובו את היחידים, הפליטים, מגיטאות ומחנות. אבל גם היערות באזור פשמיסלאני בלעו יותר משגיר־שלישים מאתנו. בחודש יולי 1943 התלקטנו כ־1000 יהודים ביערות הסביבה, וכעת ב־20 ביולי 1944, יוצאים אנו, מכל יערות האזור, כ־300 לבבות שבורים ונשמות רצוצות 1.

(תרגום מכתב־יד ביידיש: אשר שופט)

IN THIS ISSUE

Sources and Evidence

- Selma Merbaum-Elsinger. The life of a girl from Tchernowitz and her poems. She was a member of Hashomer Hatzair, who perished in a Transdnestrian Concentration Camp at the age of 18. Her early poems were preserved as by a miracle.
- Simha Statfeld. A Jewish partisan tells about the life and struggle of Jewish groups who kept alive, hiding in the forests near Hanachov.

Articles

- Prof. Vladimir Jankelevitch, head of the cathedra for Philosophy and Morality at the Paris Sorbonne, expounds his accusation ("l'accuse") against attempts to extenuate the crimes of the German people and to forget them.
- Prof. Emil Fackenheim of Toronto, Canada, deals with the impact of the Holocaust upon the ways of thinking and the consciences of Non-Jews.

Research

- Dr. Gideon Shlomo of the Institute for Contemporary Jewry, Jerusalem, has made a study of letters and documents that throw light upon the attitudes of Mahatma Gandhi to Jews, Judaism and Zionism, to the Holocaust and to the Conflict between Jews and Arabs.
- Ruth Zariz of Kibbutz Mash'abei Sadeh, shows one aspect of operations aimed at the rescue of Jews during World War II through promises of immigration certificates to Eretz Israel.
- Rachel Menver studied underground publications of Hashomer Hatzair in the Warsaw Ghetto (1940-1942) out of which she reconstructs a picture of the life, activities and spiritual values of the members of this movement through those years.
- Menachem Kaufmann of the Institute for Contemporary Jewry, Jerusalem, brings another chapter from his comprehensive study of activities of Non-Zionist Jews in the U.S. during the period when decisions were in the balance in the U.S. and in the U.N.

Documentation

- Zvi Erez of Kibbutz Dvir, brings quotations from speeches by Himmler, that bear out what had been published before about the Warsaw Ghetto rising.
- Dr. Joseph Walk of Bar-Ilan University and "Yad Vashem", brings details from Gestapo reports and from reports by the attorney general of Baden. He shows that while there were individuals in Germany, who struggled against the Nazi regime, there was no real underground.

Books

- Dr. Jesala Jellinek of Haifa University, brings the last of his comprehensive bibliography on the destruction of Slovak Jewry.